

Simona CONSTANTINOVICI
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | ***Lexicografia filosofică – un concept
nou. Câteva însemnări***

Abstract: (*Philosophical lexicography – a new concept. A few notes*) We are trying to prove, in this paper, that *philosophical lexicography* is a new concept. Dictionaries of philosophical terms, published especially in the last two decades, in the Romanian space, have not benefited from an adequate reception. Some are limited to an unrepresentative period from the creation of an author. For a better understanding of the philosophical vision, which is specific to a certain thinker, a sequel of these dictionaries, targeting the entire work of the philosopher, would be welcome. The authors considered, so far, in these particular researches, were, in our country, Lucian Blaga, D. D. Roșca, Mircea Eliade and Emil Cioran. In France, for example, there have been, for some time, dictionaries of this type, related to the thinking of the great philosophers, not necessarily French. In the scheme of large-scale philosophical lexicography, it is included an impressive palette of universal systems of thought, from antiquity to the present day. Aristotle, Plato, Descartes, Schelling, Schopenhauer, Kant, Nietzsche, Spinoza, Heidegger, Foucault, Derrida and many others have their dictionaries. There are, in this regard, publishing houses that have created special collections. Thus, philosophical lexicography suggests ways to get acquainted with terminological nuclei, with those semantic, essential mechanisms of understanding a philosophy. It allows, among other things, if we refer to the European space, the comparison of concepts, types of lexicon, innovative approaches, in the wide field of knowledge, finding affinities or discrepancies between philosophical systems that marked the culture of humanity.

Keywords: *lexicography, philosophy, philosophical lexicography, definitions, concepts.*

Rezumat: Încercăm să demonstrăm, în această lucrare, că *lexicografia filosofică* este un concept nou. Dicționarele de termeni filosofici, apărute mai cu seamă în ultimele două decenii, în spațiul românesc, nu au beneficiat de o receptare adecvată. Unele se opresc doar la o perioadă restrânsă, nereprezentativă, din creația unui autor. Pentru o mai bună înțelegere a viziunii filosofice, proprii unui anumit gânditor, o continuare a lor, care să vizeze întreaga operă, ar fi binevenită. Autorii luați în considerare, până acum, în aceste cercetări punctuale, au fost, la noi, Lucian Blaga, D. D. Roșca, Mircea Eliade și Emil Cioran. În Franța, spre exemplu, există, de ceva vreme, dicționare de acest tip, aferente gândirii marilor filosofi, nu neapărat francezi. Este cuprinsă, în schema lexicografiei filosofice de anvergură, o paletă impresionantă a sistemelor de gândire universale, din antichitate până în zilele noastre. Aristotel, Platon, Descartes, Schelling, Schopenhauer, Kant, Nietzsche, Spinoza, Heidegger, Foucault, Derrida și mulți alții își au dicționarele lor. Există, în acest sens, edituri care au creat colecții speciale. Astfel, lexicografia filosofică propune modalități de familiarizare cu nuclee terminologice, cu acele mecanisme semantice, esențiale, de înțelegere a unei filosofii. Permite, printre altele, dacă ne referim la spațiul european, compararea unor concepții, a unor tipuri de lexic, a unor abordări novatoare, în câmpul extins, al cunoașterii, aflarea unor afinități sau a unor discordanțe între sisteme filosofice care au marcat cultura umanității.

Cuvinte-cheie: *lexicografie, filosofie, lexicografie filosofică, definiții, concepte.*

Preambul

Dicționarele tind să-și modifice profilul în zilele noastre. Pe cale de consecință, și discursul despre lexicografie. Există actualmente manuale și dicționare de lexicografie, instrumente care ne ajută să înțelegem diverse teorii, practici, metode de realizare. Discursul despre aceste dicționare tinde să dezvolte un domeniu conexe, metalexicografia.

Unde situăm un dicționar de termeni filosofici în universul complex al lexicografiei? E unul explicativ, în sens restrâns? Aș spune că e mai degrabă unul specializat, care îmbină mai multe nivele, neexcluzându-l pe cel etimologic, propriu lucrărilor clasice de tip lexicografic. În plus, cele mai multe dintre aceste lucrări au bine reliefată și componenta interpretativă. De precizat ar fi faptul că, într-unul dintre dicționarele de lexicografie reprezentative (Hartmann 1998, 85), nu e menționat acest gen de lucrare lexicografică, printre celelalte intrări din cadrul articolului *lexicography*. Acest aspect îl singularizează, îl introduce din start în categoria unor dicționare care și-au creat un statut aparte. Asocierea dintre filosofie și lexicografie presupune o metodă de realizare distinctă a dicționarului. Dacă *filosofie* e un concept care permite, prin obiectul său de studiu, o permanentă deschidere a semnificației, la fel ca altul, congener, *poezie*, celălalt, *lexicografie*, își propune să delimiteze cu rigoare un teritoriu conceptual ofertant, al pluralității semantice, generatoare de discuții transdisciplinare.

Într-o primă instanță, un astfel de concept, *lexicografie filosofică*, ne direcționează firesc înspre spațiul dicționarelor de autori. Istoria filosofiei își poate găsi o completare în dicționarul de filosofi, într-o lucrare alcătuită, în mod generic, din microbiografiile ale unor autori fundamentali, din domeniul supus analizei. Marius-Radu Clim, într-un articol de sinteză, *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*, amintește de existența unor dicționare speciale. Include aici *Dicționarul invers* și *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* (Clim 2007-2008, 172), dar nu extinde zona căutării și înspre filosofie sau spre alte dimensiuni discursive, cu care ar putea să fie asociat termenul *lexicografie*.

Studii și lucrări de lexicografie, care să vizeze textele vechi de filosofie, specificul lor lexical și semantic, au existat și continuă să apară. S-ar putea vorbi, în zona filosofiei, despre o conduită *lexicografică veche, medievală*, în comparație cu alta, spre exemplu, de tipul investigației *lexicografice moderne*. Ținând cont de acest fapt, am reevaluat conceptul de *lexicografie filosofică*, din perspectiva actualității. Din câte știu, nu există, până acum, o încadrare terminologică, de această factură. Trimiterile se fac, de obicei, la dicționarele de termeni filosofici, fără a se insista pe statutul lor special, în comparație cu alte lucrări lexicografice. E adevărat că pot exista similitudini în modul de concepere a articolelor. Cei care alcătuiesc astfel de dicționare sunt adesea filosofi, așadar îi interesează, în primul rând, configurația discursului, din perspectivă conceptuală. Acest fapt conduce, din nevoia de stăpânire a perimetrului de analizat, la

limitarea numărului de unități ale corpusului investigat. Nu este evaluat întreg materialul lingvistic, ci doar nucleul conceptual. Se ezită în a înregistra întregul resort lexematic, deși acesta ar dezvălui mai bine, într-o viziune integratoare, profilul unui filosof. În plus, definițiile nu sunt preluate din lucrări lexicografice curente, ci adaptate, prin interpretare, la contextul dat, ceea ce poate duce la încadrări complexe. Articolul de dicționar va deveni, astfel, o fișă centrată pe un concept, adesea interpretativă, însoțită sau nu de o bibliografie sumară.

Prin analogie cu *lexicografie poetică*, despre care am discutat în mai multe lucrări, un altul, cu șanse de circulație internațională, ar fi, prin urmare, *lexicografie filosofică*. Dacă lexicografia poetică, disjunsă din trunchiul lexicografiei literare, vizează alcătuirea lexicală a poeziei, cu focalizare pe anumiți autori, lexicografia filosofică se îndreaptă spre textul filosofic, spre limbajul promovată de acesta. În timp ce lucram la dicționarul de termeni cioranieni, m-am văzut nevoită să apelez la un astfel de termen, *lexicografie filosofică*, pentru a motiva demersul și a fixa discursul de tip lexicografic propriu într-o anumită tradiție, prin raportare la ceea ce apăruse în cultura română și la ceea ce dicționarele occidentale de profil reușiseră să realizeze, pe acest palier, până la ora actuală.

Ce este cuvântul pentru filosofi?

Marii filosofi, cunoscători ai limbilor clasice și a cel puțin două limbi străine, au fost și scriitori foarte buni. Au utilizat aceste limbi ca pe niște instrumente de gândire. Au găsit, în cuvintele respectivelor sisteme lingvistice, spații de exploatare, fibre semantice aflate, până atunci, în stare latentă. Cuvintele și, prin extrapolare, limbile devin, în penița cognitivă a filosofului, surse ale unei permanente interogații. Cuvântul reușește să-l stimuleze pe creator, pe filosoful-scriitor, are capacitatea de a absorbi în el un trecut. Limba e, prin urmare, tezaur semantic, în ea se lasă arhivată dimensiunea spirituală a unui popor. Pentru Schelling, spre exemplu, etimologia era un prețios auxiliar al reflecției filosofice (David 2021, 4). Pentru Blaga sau Noica, la fel, în spațiul culturii noastre.

De ce *lexicografie filosofică* e un concept nou? Pentru că de-abia în ultimele decenii interesul pentru conceperea de dicționare de acest tip devine major. Preocupări au existat și în trecut, dar acum asistăm la o sistematizare. Ideea unanimă, în rândul lexicografilor, este să se creeze o rețea de lucrări de acest gen, asemănătoare din punct de vedere structural. E adevărat că multe nu trec de obiectivul principal, acela de a realiza o familiarizare a lectorului neavizat cu un sistem conceptual propriu unei anumite filosofii. Multe se vor a fi niște mijloace de popularizare, fără alte pretenții, un mijloc didactic, de aducere în fața elevilor din anii terminali și în fața studenților a unor sisteme de gândire deosebit de interesante și fertile. Cine nu și-ar dori să răsfoiască un dicționar al lexicului platonician? Cine nu ar fi încântat să găsească similarități de gândire între dicționarul destinat lui Aristotel și un altul, care vizează filosofia schopenhaueriană? Aceste dicționare se vor a fi un mijloc de emulație, ele provoacă la a gândi, sunt un impuls spre cunoaștere aprofundată a unor teme și concepte filosofice.

Nimeni nu le-ar putea nega utilitatea. Spre pildă, în spațiul francez, una dintre editurile care promovează astfel de instrumente, corespondente ale dicționarilor Larousse, este Éditions Ellipses¹.

Cel mai consistent demers se referă la opera unuia dintre cei mai importanți filosofi ai secolului al XX-lea, Martin Heidegger (Fédier *et al.* 2013). Lucrarea, *Dictionnaire Martin Heidegger. Vocabulaire polyphonique de sa pensée*, apărută la Éditions du Cerf, are un număr considerabil de pagini, 1450, ceea ce o pune, încă de la început, în altă lumină, în comparație cu numeroase dicționare de profil, care nu trec de 200 de pagini.

Interesant este faptul că aceste dicționare produc o emulație la nivelul unei comunități culturale. Dacă ne referim la cel destinat filosofiei lui Martin Heidegger, spre exemplu, observăm că, după apariție, acesta a fost acompaniat, în contrapondere, de articole multe, unele virulente în limbaj, care repuneau în discuție înțelegerea pertinentă, justă, a anumitor concepte. Oricum am privi lucrurile, aceste dicționare incită, stârnesc reacții felurite, sunt, cu alte cuvinte, un teren de investigat, acționează ca un punct de plecare în descoperirea unor teritorii conceptuale puțin vizitate.

Pentru filosofi, cuvântul devine receptacul de sensuri amorțite-n straturile de profunzime ale limbii. Limba nu e doar tehnică, ci și mijloc de reflecție, posibil de a fi convertită-n artă, în univers de explorat. Ceea ce înseamnă că avem a face, în filosofie, ca-n poezie, de altfel, cu, de cele mai multe ori, crearea unei limbi speciale. Se și vorbește despre limba lui Cioran, limba lui Heidegger, limba lui Derrida etc.

Din păcate, cultura noastră nu a beneficiat, până-n anii ultimi, de astfel de instrumente. Motivele rămân obscure. De ce am putea privi comparativ două dicționare, spre exemplu, cel dedicat lui Eliade² și cel centrat pe lexicul lui Cioran? Pentru că ținta e reprezentată de textele juvenile ale celor doi filosofi, adică de acele scrieri cu potențial, care prezintă, în perspectiva operei lor integrale, punctul de plecare, sâmburele ideatic.

Când discutăm despre un concept dominant, prezent într-o filosofie, abordăm, în mod implicit, întreg discursul filosofic, întrucât la nivelul acestuia vor fi prezente însemne semantice proprii și altor concepte care fac obiectul acelei filosofii. E un

¹ Treceam în revistă câteva dintre dicționarele apărute în ultimii ani la Éditions Ellipses: Philippe Hamou, *Le vocabulaire de Berkeley*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.; Frédéric Worms, *Le vocabulaire de Bergson*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.; Bernard Bourgeois, *Le vocabulaire de Hegel*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.; Judith Revel, *Dictionnaire Foucault*, Paris, Éditions Ellipses, 2007.; Charles Ramond, *Dictionnaire Spinoza*, Paris, Éditions Ellipses, 2007.; Jean-Claude Pariente, *Le vocabulaire de Bachelard*, Paris, Éditions Ellipses, 2016.; Bernard Grasset, *Pascal*, Paris, Éditions Ellipses, 2017.; Ugo Batini, *Dictionnaire Schopenhauer*, Paris, Éditions Ellipses, 2020.; Alain Sager, *Dictionnaire Voltaire*, série editée par Jean-Pierre Zarader, Paris, Éditions Ellipses, 2021.; Pascal David, *Le vocabulaire de Schelling*, Paris, Éditions Ellipses, 2021.

² Vezi Amalia Lumei, *Mircea Eliade. Mic dicționar filosofic (1926-1928)*, Cluj-Napoca, Avalon, 2015. și ***, *Dicționar de termeni cioranieni*, I (A-M), II (N-Z), coordonare, index sintagmatic și cuvânt însoțitor: Simona Constantinovici, Timișoara, Editura Universității de Vest, Milano, Criterion Editrice, 2020.

circuit semantic în care fiecare concept își are locul bine stabilit, prin tangență, prin intimă relaționare cu alte obiecte lingvistice.

Pentru filosofi, vocabularul nu e doar un set de lexeme, utilizabile într-o anumită angrenare frastică, ci o sursă de permanentă regenerare semantică. Cazul Constantin Noica, maestru al găsirii unor cuvinte-tezaur, a unor accepții vechi sau a unor esențe uitate în cuvinte, este pertinent într-o astfel de discuție. Pentru filosof, limba devine univers cu mai multe intrări. Și, fiindcă uneori acest spațiu este limitativ, unii filosofi inventează concepte. Poate fi amintit, în acest context, Jacques Derrida¹, un autor vizionar, care destructurează semnificantul, în tentativa de a descoperi esența unui limbaj secund.

Derrida. Lexicul care trădează

Derrida s-a dovedit a fi unul dintre cei mai creativi filosofi. El scoate la lumina reflectoarelor un discurs palimpsestic, în care cuvintele compuse sunt vedetele absolute ale demersului filosofic. Dincolo de integrarea lor într-un sistem de semnificație (post)modern, bazat pe principiul deconstrucției, aceste apariții lexematice dezvăluie forța cu care acest autor atipic reinventează din temelii logosul. Pare că tot ceea ce se cunoștea și utiliza, relativ la limbajul filosofic, via concepțiile variate, de la antici până la moderni, este deconstruit, din nevoia de a suplini absența unor termeni care să cuprindă întreg eșafodajul semanticii unui discurs filosofic novator. Limbajul filosofic se cere actualizat – aceasta pare a fi grija supremă a lui Jacques Derrida.

Iată câteva compuse care structurează un limbaj filosofic situat la limita inteligibilului, pentru cei mai mulți dintre cititori: *aboculaire*, *achose*, *actuvirtualité*, *adestination*, *adestinnerrance*, *anaparalyse*, *andro-gallo-fraternocentrisme*, *anessence*, *animalséance*, *animot*, *anthædipe*, *archi-écriture*, *archi-trace*, *archiviolithique*, *artefactualité*, *capitanoniser*, *cardiotopologie*, *circonfession*, *commémomarchémomification*, *définitude*, *dissimulacre*, *divinanimalité*, *economimesis*, *logocentrisme*, *parfumatif*, *télépoétique* etc. Se presupune că, în general, aceste structuri lexicale nu necesită traducere în română, în orice limbă romanică, fiind ușor de înțeles. Această apetență pentru cuvinte compuse, nemaiîntâlnite, poate fi interpretată și ca o creativitate ironică, un laț direcționat spre un grup de elitiști, de inițiați în tainele filosofiei, spre, prin extrapolare, comodul cititor, obișnuit cu logica sistemelor filosofice mult frecventate, cu lexicul lor clasicizat, care a prins, în mentalitatea colectivă, rădăcini adânci.

Privind rapid sumarul dicționarului dedicat lexicului derridian, ne confruntăm cu o listă întregă de concepte-valiză ori de cuvinte compuse, extrem de interesante din perspectiva unui studiu lexical și etimologic. Pe undeva, aceste intrări insolite aduc mult cu acele neologisme aiuritoare, vehiculate în teatrul lui Eugen Ionescu, mai precis în Viconte, piesă în care, pe porțiuni largi, dialogul rezidă în activarea unor termeni

¹ La noi, principalul traducător și promotor al filosofiei lui Jacques Derrida este Bogdan Ghiu.

ilizibili, care fac din comunicare un act eşuat, absurd. E o mostră despre cum două stiluri funcționale diferite pot fi puse-n relație și analizate, pornind de la una dintre componentele dominante, lexicul. Discursul filosofic derridean tinde să se consolideze, să se înalțe pe alura unor termeni inventați, greu de asimilat de către cititorul novice, pe când discursul teatral ionescian se demantelează, semantic vorbind, își îngustează vădit aria de funcționalitate comunicațională. În ambele cazuri, cuvintele nu fac decât să complice lucrurile, să dezaccesibilizeze conținutul, să-l facă ilizibil.

Derrida este probabil cazul extrem, în ceea ce privește utilizarea asumată a unui sistem conceptual, care tratează cuvintele ca pe niște forme de părăsire a rigidității unei tradiții, a convenționalismelor. Demersul nu e unul nou. Orice filosof a încercat să redimensioneze semantic o limbă, să-i asculte ecourile printr-o prismă nouă. În Introducere la dicționarul derridean, apărut la Éditions Ellipses, există un fragment în care Derrida confirmă poziția pe care o ocupă într-o istorie a filosofiei, prin raportare la o tradiție pe care nu o înțelege și de care se delimitează net. Se face referire la un episod autobiografic, comun, domestic, dar care l-a marcat intens pe filosof în copilăria petrecută-n Algeria. În fața tradiției, acesta se simte ca o muscă în pericol, gata de a fi anihilată: „« Eh bien moi, devant tous ces grands concepts philosophiques de la tradition, [...] j'ai toujours eu le réflexe de fuir, comme si j'allais, au premier contact, à nommer seulement ces concepts, me trouver, comme la mouche, les pattes engluées : captif, paralysé, otage, piégé par un programme ».” (Ramond 2016, 9).

Deconstrucția derrideană este, în primul rând, de ordin lexical, înainte de a fi una conceptuală. Pe de o parte, filosofia lui înregistrează termeni fără de care niciun discurs nu s-ar justifica (pas, entre, arriver etc.), acei conectori vitali, de ordinul prepozițiilor, al adverbilor sau al verbelor suport, iar, pe de altă parte, neologismele, niște termeni bizari, forme nominale compuse, care au potențial considerabil, în universul discursiv populat, care pot întreține viața semantică, prin permanentă interogație, prin comparație cu alte sisteme filosofice, prin proliferare și dispersie.

Se vorbește despre dimensiunea barocă a lexicului acestui filosof. Care este rațiunea pigmentării discursului filosofic cu astfel de lexeme? Nu încurcă ele și mai mult discursul și înțelegerea textului, în ansamblul lui? Ce reușește un dicționar al conceptelor să facă? Localizează, în primul rând, conceptele, semnalizează contextele de care acestea sunt intim legate, explică, analizează, construiesc, la scară mică, rețele de semnificație, propun, uneori, trimiteri bibliografice utile.

Reproducem, în continuare, un articol prezent în Dicționarul Derrida (Dictionnaire Derrida): „Achoso. Terme composé. Entité caractéristique d'une hantologie, l'achoso (« a » privatif) est une quasi-choso, presque le contraire de la « choso ». C'est un terme contradictoire adapté à une « réalité » déroutante : « Nominalisme, conceptualisme, réalisme, tout cela est mis en dérouté par la Choso ou l'Achoso nommée fantôme » (Spectres de Marx, p. 220). Voir Fantômachie.” (Ramond 2016, 12).

Achoso, termen cu istorie în limba franceză, este din aceeași gamă cu *quelque chose*, o realitate puțin definită sau indefinisabilă. Derrida îl resemantizează, așezându-

I în lista termenilor care concură la realizarea unei filosofii sau a unei rescriituri aporetice. Filosofia deconstrucției e un spațiu convergent, unul în care se întâlnesc, negate sau reinterpretate, toate filosofiele lumii. În această optică, Jacques Derrida e un scriitor suprarealist, în care stă la pândă un subtil teoretician al limbajului.

Un alt autor important, Jean-Paul Sartre, va beneficia de același interes din partea lexicografilor. În 2009, Cabestan Philippe publicase, la Éditions Ellipses, un dicționar al vocabularului acestui filosof. Patru ani mai târziu, la Honoré Champion Éditeur, va apărea un alt *Dicționar Sartre (Dictionnaire Sartre)*, o lucrare alcătuită prin cooptarea în echipă a unui număr impresionant de specialiști, peste șaiszeci de filosofi, exegeți și lingviști din lumea-ntreagă, nu doar francezi, ceea ce demonstrează anvergura acestui filosof și scriitor în secolul al XX-lea. Jean Paul Sartre a început, la 20 de ani, să noteze tot ce gândea, urmând ordinea impusă de un carnet găsit în metrou, un articol publicitar pentru supozitoarele Midy. Dicționarul (Nouelmann Philippe, 2013), prin ricoșeu, arată cum poate un astfel de episod anecdotic, biografic, în aparență nesemnificativ, să marcheze destinul unui autor și să scoată în lumina peisajului lingvistic, propriu filosofiei, asocieri dintre cele mai bizare.

Suflet. Un concept filosofic fundamental

Cu ajutorul acestor dicționare destinate termenilor filosofici putem realiza o suită de comparații, putem vedea care sunt diferențele sau apropierile dintre sistemele de gândire. În mare parte, dicționarele apărute în Franța, la Éditions Ellipses, ori cele românești, puține, tratează un număr relativ redus de concepte. La sfârșitul fiecărui articol de dicționar se dă o bibliografie minimală.

Dacă încercăm să comparăm dicționarele, în funcție de integrarea sau nu în structura lor a unui concept filosofic definitoriu, precum *suflet*, vom observa că acesta apare la aproape toți autorii, indiferent în ce substanță filosofică ne-am situa. *Suflet* este termenul care face legătura cu ceilalți termeni ai unei concepții filosofice și care consolidează punțile dintre sistemele de gândire, în general. Dacă luăm în considerare șase autori, Aristotel, Platon, Kant, Schelling, Schopenhauer Spinoza, vom observa că doar din *Dicționarul Schopenhauer* lipsește un astfel de termen.

Ar fi interesant de realizat, prin extensie, o *hartă a lexicografiei filosofice* în Europa. Metoda de apropiere ar fi să se compare articole de dicționar, pornind de la un termen întâlnit în mai multe filosofii. Ce înseamnă suflet la Platon, Aristotel, în Antichitate, așadar, și ce înseamnă la Kant, Spinoza, Heidegger, Sartre, în modernitate. De ce, spre pildă, nu apare în dicționarul Schopenhauer? E o „scăpare” sau filosofia acestuia nu presupune o *dialectică a sufletului*? Apare, la acest filosof, în contrapondere, *spirit*, un corespondent al sufletului, în tradiția creștinismului, pe axa terminologică a catolicismului.

O lucrare de anvergură, în acest sens, apărută recent, în traducere românească, este *Vocabularul european al filosofilor*. Termenul *suflet* ocupă o poziție centrală în acest dicționar inedit (Cassin 2020), ca, de altfel, și în altele. În *Dicționar de filozofie*

și logică, pe lângă articolul dedicat conceptului *suflet* există încă două, proxime, *suflet animal* și *suflet cosmic* (Flew 1999, 197-199).

Aristotel credea în imortalitatea sufletului. *Psychè* este termenul-pivot. *Dicționarul Aristotel* atrage atenția asupra tratatului *De anima* (*Despre suflet*), care poate fi citit ca un manual de biologie, în care sufletul e definit ca formă a corpului viu. Prin urmare, sufletul nu are destin, relevanță, în afara corpului. Corp și suflet devin, într-o atare citire, noțiuni tangente. Filosoful distinge mai multe tipuri de suflet, în funcție de categoriile de ființe vii. Fiecare suflet are o facultate aparte, nutritivă, și una senzitivă (Pellegrin 2007, 19-22), astfel că fiecare muritor e capabil să asimileze, prin „șesătura” sufletului, substanța exterioară, situată dincolo de propriul corp.

Pentru Platon, natura sufletului este să fie în același timp principiu al mișcării (*arkhè*) și subiect al gândirii (Pradeau Brisson 2007, 9-12). Utile se dovedesc a fi și trimiterile la dialogurile platoniciene în care apare conceptul *suflet*. Gama de noțiuni conexe, trecute, la finele articolului destinat acestui concept (*Cunoaștere, Corp, Formă inteligibilă, Om, Sensibil, Virtute, Viață*), nu face decât să întărească, în limitele demersului, obiectivul principal, acela de a construi rețeaua de concepte platoniciene.

Sufletul, în filosofia lui Descartes, definit prin *anima*, apare ca obiect metafizic, prin excelență. Se distinge de sufletul aristotelian. În *Discurs despre metodă*, e acel ceva prin care suntem ceea ce suntem și fără de care nimic nu ar fi la scara ființării (Gress 2018, 19-22). Cu alte cuvinte, sufletul devine o cvasi percepție metaforică, poate fi redus la gândire, la ceva greu definibil, subtil. Descartes provoacă, prin acest tip de abordare, o ruptură cu anticii. De remarcat faptul că, în general, un astfel de concept nu poate să fie bine înțeles decât prin includerea lui într-un regim metaforic, asemănător cu cel regăsit în poezie. Sufletul imaterial simte, neagă, vrea, își imaginează. Sufletul e gândit întotdeauna prin raportare la rațiunea percepută ca esență a sufletului. În comparație cu Aristotel, care credea în multiplicitatea sufletelor umane, Descartes credea în unitatea lui. De remarcat faptul că articolul central trimite la altele, prezente în același dicționar, într-o rețea de semnificații multiple, cum ar fi *Claritate și distincție, Cogito, Corp uman, Ego, Spirit, Pasiuni, Rațiune, Uniune*. Pe de altă parte, într-o altă filosofie, la Kant, aflăm din dicționarul care îi este destinat, sufletul are ca principiu un silogism și nu poate să ne fie dat ca un subiect absolut (Vaysse, 2007, 11).

În filosofia cioraniană poate fi surprinsă o dialectică a sufletului sau, cu alte cuvinte, poezia din suflet. Relația dintre corp și suflet e una distinctă în discursul de tinerețe, tangentă cu cea dintre suflet și muzică. Următoarele exemple¹ își dovedesc relevanța într-o atare abordare: „Ca o primăvară sau ca o toamnă, ne destramă ea (muzica – n. n.) *sufletul* și corpul.” (I, 297); „Și sunt singurătăți în *suflet* pe lângă care trece *sufletul* însuși.” (I, 328); „Va fi avut Mozart un *suflet* în la major, dar cu ispitirile

¹ Vezi, pentru exemplele de mai sus: ***, *Dicționar de termeni cioranieni*, I (A-M), II (N-Z), coordonare, index sintagmatic și cuvânt însoțitor: Simona Constantinovici, Timișoara, Editura Universității de Vest, Milano, Criterion Editrice, 2020.

constante ale minorului.” (I, 634); „Există o întreagă gamă a melancoliei: începe prin surâs și peisaj și sfârșește în dangăt de clopot spart în *suflet*. De aici, gustul diferit al lacrimilor.” (I, 635); „Tristețile îți aruncă în *suflet* umbre de mânăstiri.” (I, 639); „În tristețe, totul devine *suflet*.” (I, 939); „De n-am fi avut *suflet*, ni l-ar fi creat muzica.” (I, 994); „Despre tristețe nu poți scrie decât simțindu-i prezența ei vagă și nedefinită în *suflet*.” (II, 972).

Niște întrebări se vor naște inevitabil dintr-o astfel de căutare și, mai apoi, comparare a conceptelor cu care operează diversele filosofii. E suficient acest material lexicografic, pentru a extrage câteva trăsături dominante, ale utilizării termenului respectiv în discursurile filosofice vizate? Poate să devină, prin reluare și aprofundare, acel termen, *suflet*, interogat în rândurile de mai sus, un vehicul semantic pertinent la nivelul întregului sistem, un miez discursiv, un stilem? Aceste lucrări lexicografice își propun din start să scoată la lumină un nucleu discursiv, aferent unei anumite filosofii, pentru ca astfel să fie posibilă nu doar înțelegerea unor autori, într-o viziune integratoare, ci mai ales justa lor comparare, decelarea zonelor de creativitate filosofică, de transgresare a limbajului uzual, și, nu în ultimul rând, extragerea unor universalii de gândire.

Ca o concluzie

Dicționarele din spațiul francez, apărute, spre pildă, la Editions Ellipses, adevărată fabrică a lexicografiei filosofice actuale, asupra cărora ne-am centrat atenția, sunt alcătuite din delimitări definiționale, din stratificările semantice ale unui concept. Articolele de dicționar pot fi privite și ca niște micro-fișe hermeneutice, în care este încorporată, de obicei, și o minimală bibliografie, tot materialul fiind ordonat alfabetic.

Lexicografia filosofică prezintă, la ora actuală, mai multe axe, materializate prin crearea de:

a) *dicționare de autori*, cu trimitere la o anumită perioadă din istoria filosofiei universale, la un anumit profil filosofic;

b) *dicționare de filosofie*, care adesea au caracter mixt, în sensul că reunesc nu doar termeni dominanți din filosofie și din disciplinele conexe, ci și articole biografice;

c) *micro-dicționare conceptuale*;

d) *dicționare de concordanțe sau contextuale*, elaborate, în ultimele decenii, cu ajutorul informaticii.

Cele patru categorii menționate se completează, într-un tablou general. Instrumentele care derivă din aceste abordări lexicografice își dovedesc utilitatea în aflarea istoriei unui concept sau a contextelor particulare în care acesta apare. Pot fi stabilite, de asemenea, ierarhii conceptuale, în funcție de frecvența cu care unii termeni apar în discursurile filosofice. Termenul devine, în această optică, martor al subtililor legături dintre sistemele de gândire, indiferent la ce perioadă ne referim.

Referințe bibliografice

- Cabestan, Philippe. 2009. *Dictionnaire Sartre*. Paris: Éditions Ellipses.
[Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/2184-dictionnaire-sartre-9782729843472.html>]
- Clim, Marius-Radu. 2007-2008. *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*. ALIL, t. XLVII-XLVIII. București. 165-178. [Cf. <http://alil.academiaromana-is.ro/wp-content/uploads/2012/05/Lxicografia-modern%C4%83.pdf>]
- Gress, Thibaut. 2018. *Dictionnaire Descartes*. Paris: Éditions Ellipses.
- ***. 2020. *Dicționar de termeni cioranieni*. I (A-M). II (N-Z). Coordonare, index sintagmatic și cuvânt însoțitor: Simona Constantinovici. Timișoara: Editura Universității de Vest. Milano: Criterion Editrice.
- Noudelmann, François et Philippe, Gilles. 2013. *Dictionnaire Sartre*. Réimpression reliée de l'édition de 2004. Paris : Honoré Champion Éditeur. [Cf. <https://www.honorechampion.com/fr/champion/8323-book-08532687-9782745326874.html>]
- Fédier, François, Arjakovsky, Philippe, France-Lanord, Hadrien. 2013. *Dictionnaire Martin Heidegger. Vocabulaire polyphonique de sa pensée*, Paris: Éditions du Cerf.
- Flew, Antony (consultant editorial, coordonator). 1999. *Dicționar de filozofie și logică*. Ediția a II-a. Traducere din engleză de D. Stoianovici. București: Humanitas.
- Hartmann, R. R. K & James, Gregory. 1998. *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge.
[Cf. Hartmann, R. R. K & James, Gregory. 1998. *Dictionary of Lexicography*. London: Taylor & Francis e-Library. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u5/r_r_k_hartmann_gregory_james-dictionary_of_lexicography-routledge_1998.pdf]
- Pellegrin, Pierre. 2007. *Dictionnaire Aristote*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/7720-dictionnaire-aristote-9782729836320.html>]
- Pradeau, Jean-François; Brisson, Luc. 2007. *Dictionnaire Platon*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/8102-dictionnaire-platon-9782729834401.html>]
- Ramond, Charles. 2016. *Dictionnaire Derrida*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/8385-dictionnaire-de-derrida-9782340015265.html>]
- Vaysse, Jean-Marie. 2007. *Dictionnaire Kant*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/9963-dictionnaire-kant-9782729830397.html>]
- ***. 2020. *Vocabularul european al filosofilor. Dicționarul intraductibilelor*. Volum coordonat de Barbara Cassin. Traducere și adăugiri la ediția în limba română coordonate de Anca Vasiliu și Alexander Baumgarten. Iași: Editura Polirom.